

ГОТОВНОСТТА ЗА ПРОФЕСИОНАЛЕН ТРУД – ОТГОВОРНОСТ НА ЛИЧНОСТТА И УНИВЕРСИТЕТА

Чавдар Милков

Дирекция „Социално подпомагане“ – община Търък, Англия

Резюме. Професията означава основен вид трудова дейност, за изпълнението на която са необходими специални знания, умения, придобити в резултат на продължително обучение. Това, от своя страна, я прави сигурен източник на обществен престиж, уважение и доходи за тези, които я упражняват. Обикновено се регулира от професионална организация, етичен кодекс и процес на лицензиране или сертификация.

Keywords: profession, work, professional choice, person

Въведение

Висшето образование в България се сблъсква със сериозни проблеми и трудности, белязани от знака на фундаменталните обществени промени в последните 25 години. Хроничният недостиг на ресурси през 90-те години на XX век се съпътства от безпрецедентно разрастване на сектора в края на миналия и началото на настоящия век. Децентрализацията и възстановяването на университетската автономия срещат липса на управленски ресурс за съхраняване и подобряване на академичните стандарти и качеството в подготовката на специалисти при прехода от елитарен към масов тип система на висше образование. „Към тези кризисни фактори трябва да се добавят и неблагоприятните демографски тенденции, свързани със застаряването на населението и непрекъснатото намаляване на броя на способните и талантиливи млади хора, желаещи да продължат образованието си в българските университети“ (Tsvetkova, 2013: 61).

Индивидуалната стратегия на всеки млад човек, насочващ се към избор на образователна институция и професия и последващо възходящо кариерно развитие, трябва да включва сериозен анализ на непрекъснато променящите се социални изисквания, с които той постоянно ще се сблъсква в процеса на своята реализация. Така ще са налице възможности за избягване на напрежението, породено от неочакваното противопоставяне между необходимостта от социална промяна и концепцията за собственото „Аз“ в процеса на професионално утвърждаване. Дос-

тигналата върховете на своето развитие (интелектуално, емоционално-чувствено, нравствено-естетическо, гражданско) личност притежава много по-широки възможности за реализация, отколкото предлага определена професия. Действително, професията изисква определени знания, умения и навици, но същевременно, повече или по-малко, ограничава, задържа личността в определени рамки и често пъти сковава нейната инициативност, креативност и творческо мислене.

Стремежът на личността към максимална професионална реализация, както и самият процес на реализация са в голяма степен зависими от социалното устройство на обществото, от индивидуалното право на свободен избор на образование, професия и изява в нея, от уменията на личността да поема социални отговорности пред самата себе си, пред семейството и професионалната група, чиито интереси защитава.

Разрешаването на въпросите, свързани с взаимозависимостта между професионалната подготовка във висшето училище и кариерната реализация на личността в динамично променящите се социално-нормативни условия, следствие на бързите социални промени, изисква според нас сериозен научен подход – проучване, анализ, усъвършенстване и предлагане на алтернативни възможности. Много изследователи свързват готовността за труд със закономерностите във формирането на установката. Разработките върху установките, представени от Д. Узнадзе (1966), включват готовността към действие в определена насока и активната изява на личността, т.е. в т.нар. „поведенческа активност“. А. Прангишвили отбелязва, че „в света на понятието „установка“ се вижда ясната природа на човешката дейност като проявление на личността, по-точно, природата на единството между личност и дейност“ (1971: 21). Той разглежда готовността за труд като съществен признак на установката, която проличава във всички случаи на поведенческа активност на субекта. За Р. Милкова „тази готовност възниква върху основата на потребностите на субекта и от обективната ситуация за задоволяване на тези потребности. Става дума за конкретни потребности, възникнали в условията на конкретна среда“ (1997: 19).

J. Michaelis (1980) посочва, че установката представлява общо състояние на индивида, негова своеобразна надстройка, готовност за извършване на определен вид дейност. Тя е алгоритъм за управление на човешкото поведение. Като готовност за действие, за активност в определена област, се превръща в движеща сила на поведението и разкрива ролята на насочеността и на другите психични състояния на личността.

Различните професии съдържат разнообразни по количество и качество морално-оценъчни социални стойности. Професията означава основен вид трудова дейност, за изпълнението на която са необходими специални знания, умения, придобити в резултат на продължително обучение. Това, от своя страна, я прави сигурен източник на обществен престиж, уважение и доходи за тези, които я упражняват. Професията е вид трудова дейност (служба или занятие), която изисква продъл-

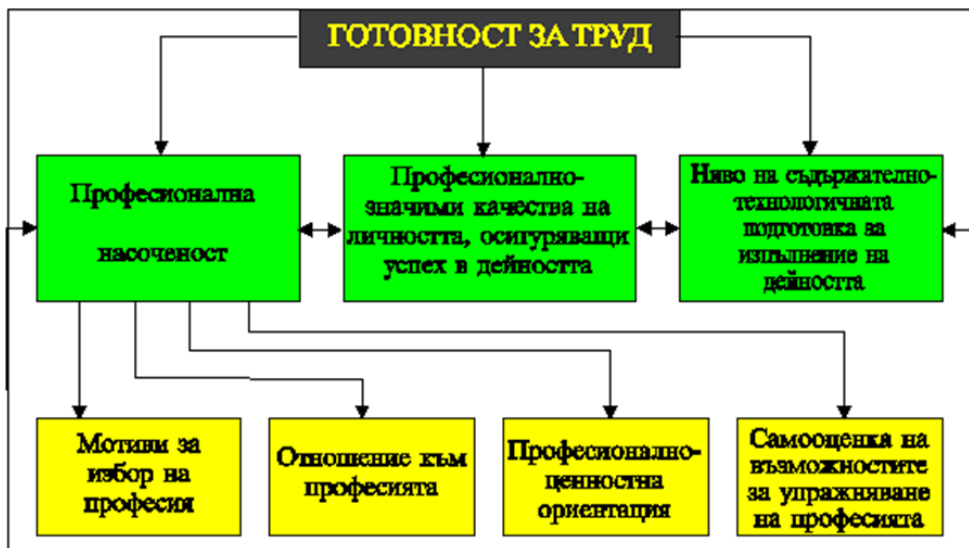
жително и интензивно обучение, владееене на специализирани знания и умения. Обикновено се регулира от професионална организация, етичен кодекс и процес на лицензиране или сертификация. „В учебните материали – отбелязва Кр. Бенкова, – в контекста на преподаването и обучението личният ни опит показва, че е по-ефективно анализът на конкретните ситуации и казуси, на етичните проблеми и дилеми да се осъществява съобразно етичните принципи“ (2013: 27).

I. Страни на готовността за професионална дейност

Основните страни на готовността за труд са обобщени в схема № 1.

Структура на готовността за труд

Схема № 1

1. Насоченост на личността

В процеса на обучение в университета е необходимо да се проучва професионалната насоченост като водеща страна в структурата на готовността за професионална дейност.

Насочеността е сложно и комплексно свойство на личността, проявяващо се в целите и мотивите, потребностите и идеалите, убежденията и поведението, установките. Те, от своя страна, определят готовността за дейност при определени външни и вътрешни условия, в своеобразното избирателно отношение на личността към заобикалящата я действителност и хората, към самата себе си, свързана с осмислянето на индивидуалните, обществените и социалните ценности на дейността. Изграждането, формирането и развитието на многообразните проявления

на насочеността се определят от конкретните общественно-исторически и социални условия на живот и дейност както в семейството, така и във висшето училище, професионалната група и колектив, в които личността на професионалиста се реализира.

Професионалната насоченост според С. Зимичева (1974) има следните параметри: осъзнаване на обществената значимост на професията; потребност от дейност; потребност от общуване с хората; оценка на собствените способности за дейност; висока степен на волеви усилия с цел повишаване нивото на професионално майсторство; положително отношение на студентите към перспективата да работят в строго определена област.

Професионалната насоченост е интегративна характеристика на психичната готовност за професионална дейност. Тя е сложно, многомерно образувание, което притежава множество свойства и параметри: обективност, специфичност, обобщеност, валентност, удовлетвореност, съпротивляемост, устойчивост.

Съществен принос в теоретичните разработки на проблемите, свързани с професионалната насоченост, има Н. Кузмина (1976). Под насоченост тя разбира устойчивата и взаимосвързана система от цели и оценки, стимулиращи преодоляването на трудностите в процеса на упражняване на дейността и овладяване на майсторството в нея.

Редица автори свързват готовността за труд, в частност насочеността, със закономерностите в процеса на изграждане на установката у личността.

Установката, като готовност за дейност, за активност в определена област, се превръща в движеща сила на поведението, разкрива ролята на насочеността и на другите психични състояния на личността.

Основните компоненти на насочеността са отразени в схема № 1.

1. 1. Мотиви за дейност

В структурата на професионалната насоченост водещо място заемат мотивите, тъй като те определят осъзнаването, смисъла на дейността. Посредник са между обективнонеобходимото и субективнозначимото, обясняват какво се търси и какво се очаква от професията, регулират избиращелното отношение върху основата на осъзнатата и оценена лична и обществена полза от избраната дейност. „Мотивацията според Р. Стойнешка и Ил. Пеев се свързва с факторите, които подбуждат действията на човека във „вътрешен план“. Мотивът има психологическата природа да създава „от вътре навън“, свързан с психологическата същност на самата личност.

Мотивацията е процес, който засяга поведенческия избор и се формира „от вън навътре“. Мотивът може да възникне като външен стимул, формиращ насочеността на поведението и целите на личността. Мотивацията се отнася към процесите, които изразяват включването на хората в различна дейност. Това са динамични процеси, вътрешни за хората“ (2006: 49).

Мотивите са вътрешните подбуди на личността към една или друга активност (дейност, общуване, поведение), свързани с удовлетворяването на определени

потребности. В качеството на мотиви могат да изпъкнат идеалите, интересите, убежденията, социалните установки, ценностите. Зад всички причини за появата на мотивите стоят обаче потребностите на личността, в тяхното многообразие (от базовите, житейски, биологични до висшите социални).

Б. Минчев схваща мотивите „като сплав между познание и подбудителност. Значителна част от мотивите функционират в перцептивни ситуации. Афективната форма на мотива е чувството, а един или два изключително мощни мотива могат да се преживяват и като страсти“ (2008: 116).

Като двигател на поведението, мотивите са тясно свързани с цялостната личност – с потребностите, интересите, цялостното ѝ отношение към професията. По този начин те допринасят за изграждане на психичната готовност за труд.

В структурата на мотивацията на преден план изпъкват обществено-социалните мотиви, свързани с общественото осъзнаване на професията, с престижа ѝ на съвременния етап. Съществено място заемат и познавателните мотиви, свързани с интереса към дейността.

Мотивацията се определя като външна и вътрешна (екстрасивна и интрасивна) не само по отношение на личността, но и по отношение на извършваната от нея дейност, респективно на онази, която ще се извършва в бъдеще. Осъзнаването на социалната значимост на професията е мощна подбудителна сила за избора ѝ. При изследване на мотивационната сфера на личността се търси отговор на три основни въпроса.

– На какво се дължи активността на личността? Тя се обуславя от потребностите, като свойство на личността да изпитва необходимост от тези обекти, които осигуряват нейното нормално функциониране – храна, дом, образование, партньори, професия. С. Цветкова счита, че „познаването на мотивационната сфера и мотиваторите за полагане на ефективен труд е ключът към разбиране на трудовото поведение и възможностите за въздействие върху него“ (2014: 162).

Между потребностите и мотивацията съществуват отношения като между състояние и процес. На вътрешно съществуващите потребности съответстват външни обекти (материални или духовни, определени дейности), които могат да задоволяват потребностните състояния на личността. Процесите на превръщане на външния обект в мотив за действие протичат, когато обектът се идентифицира от личността като способен да задоволява определени потребности. По този начин обектът, респективно професията, става личностно достояние и придобива статут на предмет със своята подбудителна сила. В практиката на научните изследвания съществуват огромен брой примери за това как изследвани лица и от двата пола заявяват, че са мечтали от ранна детска възраст да станат съдии, адвокати, учители, икономисти, полицаи, предприемачи.

– Защо личността избира едно или друго поведение, каква е посоката на нейната активност? При анализа на мотивите се установява, че формите на проявление са интересите и убежденията на личността.

Интересът се разглежда като познавателна потребност, намерила своя предмет, и вече е подбуждащ и насочващ поведението на личността, мотив.

Убежденията включват в себе си възгледите на личността за различните страни на обективната действителност. Те притежават подбуждателна, ориентируваща и изпълнителско-регулативна функция. Именно поради тези си свойства убежденията определят целите и насоките на дейността и взаимоотношенията на личността – избора на приятелски кръг, на професия.

– По какъв начин се регулира динамиката на поведението? За да се реши този въпрос, е необходимо да се изследват цялостно субективните преживявания на личността – желания, стремежи, нагласи, очаквания и др. Те отразяват интензитета в действието на мотивационната сфера на личността. Влеченията, желанията, поривите и страстите са с относително нисък интензивитет, а по-осъзнати и одухотворени са стремежите и идеалите на личността.

Водеща линия в съвременните изследвания на професионалната насоченост на личността са съдържанието и ролята на мотивите за избора на професия, свързани с отношението на студентите към бъдещата им дейност, с осведомеността за нея, с реалния ефект от професионалната подготовка.

1. 2. Отношение към професията

Отношението към професията е разбиране на обществената и личностната ѝ значимост, превръщането ѝ във вътрешна потребност, осъзнаване на социалната значимост на труда като източник на цялото богатство на цивилизацията и средство за осигуряване на материални средства, формиране на убеждения за необходимостта всеки човек да се труди в определена област.

Отношението към професията е един от активните компоненти на професионалната насоченост и готовност за работа. То е сложно, интегрално, динамично свойство на личността, възниква, формира се и се изменя на различни етапи, в различни ситуации на дейността, изразява жизнената позиция, творческата активност и самостоятелност в дейността на бъдещия професионалист, тъй като се разглежда във връзка с цялостната система от ценности и ориентации на личността.

L. McCullough и L. Mintz (1992) правят интересни констатации в тази област. Едно от първите различия, което те установяват между първокурсниците и абсолвентите, е това, че начинаещите студенти отчитат влиянието на професията върху живота си, а завършващите са заинтересовани повече от формите и спецификата на преподаването в университета, подготовката си за практическата дейност, от подходите, уменията и влиянието, което те имат върху бъдещите потребители на административни услуги. В този процес намира място и оценката на възможностите за реализация в избраната професия, желанието, намерението тя да бъде упражнявана, решението „за“ или „против“.

В професията се създават най-благоприятни предпоставки за пълно реализиране на качествените характеристики на отношението към професията въобще, тъй

като тя е сложна, социално обусловена и обществено-значима, иманентна на всяко човешко общество.

Съществено значение за отношението към труда според нас придобива и проблемът за удовлетвореността от избора на професия поради това, че предимно тя формира самочувствието на специалиста.

Потребностите, аспирациите, етичността, ценностните ориентации и нормативно-оценъчната система на личността са в основата на психичното състояние на удовлетвореност или неудовлетвореност. Те се формират и изявяват чрез дейността на личността. Важен регулатор на този процес са социално-етичните норми, действащи в обществото. Интериоризираниите социални норми, превръщането им в личностна убеденост и модел на поведение са основа на социалните потребности на личността и служат като еталон за оценка. За Л. Георгиев е необходимо в процеса на обучение „да включим възпитанието, културата и интуицията в процесите на създаване на публичните политики и вземането на решения, базирани на прозрачност, справедливо и безпристрастно оценяване, отчетност, чувство за обществен интерес и дълг. Само чрез включване на образованието, възпитанието и културата в етичните стандарти можем да преминем от принудително към органично, вътрешно присъщо на индивида етично поведение“ (2009: 95).

Професионалната устойчивост е в тясна връзка с професионалната готовност за работа. Тя е специфично качество на личността, изразяващо се според Е. Чугунова в „положително отношение на човека към дейността, при което е достигнато съответствие между външните изисквания на тази дейност и вътрешните склонности, с професионалните интереси, желанията за съвършенство, задоволство от потребността за общуване“ (1966: 35).

За осигуряване на висока степен на готовност за професионален труд значение имат целеустремеността и активността на личността. Това определя съществени страни на процеса на самореализация на младия специалист. Целеустремеността е свързана с активното включване в нови професионални ситуации, с тяхната оценка и опит да бъдат разрешени максимално бързо, с минимален разход на интелектуална, физическа и психична енергия.

Активното отношение към професията се определя в голяма степен от устойчивостта на интереса към нея.

Инициативността предполага, от своя страна, готовност и умения на студентите да проявяват творчество и самостоятелност при изпълнението на учебните задачи – разработка на реферати, решаване на казуси, участие в ролеви и творчески игри, където се пресъздават ситуации от бъдещата професионална дейност, активност при летните стажове и практики.

Самостоятелността се определя от относителната независимост от влиянието на външни фактори по време на следването в университета, от уменията да се организира дейността и да се приведат в действие приетите решения.

Въпросът за динамиката на отношението към бъдещата професия в хода на подготовката в университета не се разработва в цялост. Липсва психологическият му анализ. Имаме основание дори да твърдим, че не е засегнат като изследователски проблем. Наличните публикации не се базират на данни от специализирани изследвания.

За да се избегне описателността и се дадат конструктивни предложения във връзка със спецификата, характера и динамичното проявление на емоционалната, познавателната и волевата сфера на отношението към професията при подготовката във висшето училище, то трябва да стане пряк предмет на изследване.

1.3. Ценностната ориентация на личността при изграждането на готовност за професионален труд

В структурата на професионалната насоченост особено важно място заема ценностната ориентация на бъдещите специалисти. Л. Кондратиева пише, че „проблемът за ценностната ориентация е този възлов момент, където намират непосредствен допир личностният и социалният аспект на професионалния избор“ (1995: 135).

Ориентацията на отделната личност (студент, млад специалист, човек със сериозен опит и стаж, гражданин в третата възраст) се свързва с ценностната система на обществото. В процеса на реализация личността се стреми не само към собствено усъвършенстване, но се насочва и към общественозначими въпроси и задачи (включване в дейността на училищни настоятелства, съдебни заседатели, доброволци в различни обществени дейности, участие в политическия живот, членство в неправителствени организации, доброволно и безплатно участие в дейността на читалища, асоциации, фондации и неправителствени организации).

В професионалната дейност ценностната ориентация се свързва с познавателните и волевите страни, със съдържателната страна на насочеността на личността, изпълнявайки ролята на „вътрешен интегратор“, с оценката на обекта и практическата дейност на човека. Изразява жизнената позиция, системата от активни, избирателни, относително устойчиви отношения към професията, т.е. показва нивото на устойчивост и действеност на професионалната насоченост.

Ценностната ориентация представяме със следните **показатели**.

– Степен на осведоменост

Това е обемът от знания, информация, представи за избраната професията, за нейната същност и особености, за сложния ѝ характер, за условията на нейното упражняване. Осведомеността на личността за професията се придобива по различни канали – специална информация от звената за професионално ориентиране и професионален подбор; личен опит; литературни сведения; информация от масмедии; сведения от работещи в тази област; документи и нормативни актове, регламентиращи придобиването и упражняването на професията; от стажове и практики в организации, където избраната професия се упражнява от част от членовете.

– **Осъзнаване значимостта на професията**

Включва оценка на нейните особености, осъзнаване на обществената и социалната ѝ значимост и необходимост (какво ценят в професията), пълна хармония между личностно и обществено виждане на ценностната стойност на професията. Свиването на системата за професионална ориентация и професионален подбор нанася сериозни щети върху пътищата и средствата за насочване на младите хора към определени професии. Драматургията, вестниците, киното, телевизията и другите масмедии често пъти представят в невярна светлина много професии, окарикатуряват ги, приписват несъществуващи професионални черти на професионалистите и това, от своя страна, отблъсква част от младите хора от тях.

– **Очаквана професионална реализация**

Показва реалните възможности за осъществяване на основните стремежи на личността, перспективите за собствено развитие. На студентите, обучаващи се в съответната специалност, трябва да се обясни, че са налице множество възможности за професионално-творческо израстване както по хоризонтала, така и по вертикала. След бакалавърска степен младите специалисти могат да получат по редовен, задочен или дистанционен път и магистърска степен, да придобият квалификационни степени, да станат старши или главни експерти, да защитят докторски дисертации, да участват в национални или международни научни изследвания. Предоставят им се възможности да споделят своя практически опит по страниците на регионалните или националните издания – вестници, списания, годишници, или чрез участие в научни форуми – конференции, симпозиуми, кръгли маси др.

1. 4. Самооценка на възможностите за упражняване на професията

Тя е съставка на самосъзнанието и компонент на професионалната насоченост, част от психичната готовност за работа. Изразява се в „ориентацията и осмислянето на професионалните елементи, в подходите и оценките към тях, в готовността за професионален труд и начина на собствена професионална реализация, в изискванията за себе си и критериите за самооценка, в отношението и оценките на другите хора на труда“ (Жекова, 1984: 21). Самооценката е елемент на човешкото съзнание. Свързана е с опита, осъзнаването на личностните качества и достойнства, с готовността за упражняване на труд, с резултатите от практическата дейност на отделния човек. Самооценката е в тясна връзка с оценката, давана от страна на ръководители, колеги, работодатели, оценители, граждани, обществото, за стойността и качеството на дадена професия, на работещите в нея и на отделните личности, които я упражняват.

Изложената от нас теоретична постановка за професионалната насоченост и нейните елементи има пряко отношение към изучавания проблем. Очертаните компоненти следва да станат предмет на цялостно изследване, за да се проследи динамиката на готовността за труд. Такова изследване, както отбелязахме, не откриваме. В същото време, всички автори подчертават, че насочеността е най-сигурната база за успешно влизане и утвърждаване в професията.

2. Важна съставка на готовността за труд стават **професионално-личностните значими качества** за съответната професия или предпоставките за тяхното формиране.

Според нас в психограмата на личността могат да бъдат изведени следните качества (посочваме част от значимите и противоположните).

2. 1. Нравствено-комуникативни

– Значими: внимателност и тактичност; трудолюбие и дисциплинираност; възклателност към себе си и другите; вникване в проблемите на гражданите; безкористност и неподкупност; общителност и др.

– Противоположни: безпринципност и непочтеност; високомерие и безпардонност; нетактичност и педантичност; користолюбие и подкупност; лицемерие и кариеризъм и др.

2. 2. Интелектуални

– Значими: разпределеност и концентрация на вниманието; наблюдателност и чувство за ориентация в нови ситуации; критичност и логичност на мисленето; лаконичност и изразителност; умереност в мимиката и жеста; богатство на интонационни и вокални възможности и др.

– Противоположни: интелектуална пасивност и апатия; небрежност и разсеяност; дефекти в речта и недостатъци в произношението; неубедителност и вялост; бедност или прекомерни жестикулации и мимики и др.

2. 3. Емоционално-динамични

– Значими: устойчивост и принципна насоченост на чувствата; контрол и сила; уравновесеност и подвижност на нервните процеси; действеност и богатство и др.

– Противоположни: емоционална лабилност и нестабилност; несправедливост и безпринципно пристрастие; сантименталност, бедност и ограниченост; неувереност и излишна напрегнатост; страх и импулсивност; инертност и мудност; нерешителност и колебливост и др.

2. 4. Волеви

– Значими: целеустременост и самообладание; съдържаност и търпеливост; решителност и упоритост; настойчивост и др.

– Противоположни: безразличие и пасивност; избухливост и раздразнителност; слабоволие, упорство и инат и др.

2. 5. Креативни

– Значими: нестандартност и оригиналност; разнопосочност и многоплановост на мисленето; богатство на въображението и др.

– Противоположни: стандартност и шаблонност; скованост и закостенялост; еднотелност на мисленето; бедност и ограниченост на въображението и др.

3. Пряката съдържателно-технологична подготовка, като важна насока в дейността на подготвителното заведение, е един от основните компоненти на формирането на готовността за труд, етап на ранната адаптация към професията. Този проблем е сравнително добре изучен. Психичната подготовка се намира в диалек-

тическо единство с останалите два компонента на готовността – професионалната насоченост и професионално-личностната характеристика. Особеното в това единство е, че подготовката е задължително условие и регулиращ фактор в изграждане на професионалните качества на бъдещия специалист и трайното му насочване към дейността.

II. Ролята на творческата дейност и културата за готовността на личността за труд

1. Творческата дейност и реализацията в професията

Творчеството е фактор за реализация на готовността за труд. То произтича от характера на труда, от обективната му творческа същност. В този смисъл, водеща характеристика става „професионално-творческото мислене“: оригиналността, изявена в цялостно или частично излизане извън регламента на труда; вариативността в думите и действията – избирателност на изрази, думи, прийоми и похвати на действия, избор на разнообразни подходи при решаване на професионални задачи и специфични казуси.

Творчеството, като лично своеобразие на професионалиста, следва да се формира още в процеса на подготовката в университета – при проектирането на дейността; моделирането на трудовата реалност; разработката на реферати, курсови и дипломни работи; решаването на специфични казуси, инциденти; възплащаването в съответни роли при различните видове учебни игри; реализацията на видовете практики и преддипломния стаж; подбора на средства и начините за въздействие и общуване при проблеми, противоречия, конфликтни ситуации и конфликти.

База за откриване и развитие на творческото начало у всеки студент са аудиторните и извънаудиторните дейности при решаване на ситуативни тестове – откриване на даденото и търсенето, обосноваване и нестандартност на формулираните решения, изобретателност в подходите и решенията, оригиналност на мисловните форми и операции, проявите на творческо въображение.

Във връзка с творческото мислене са наблюдателността и нейните специфични особености, които се изграждат в хода на разнообразните наблюдения както по време на лекционната и семинарната дейност в университета, така и при стажовете и преддипломните практики. Наблюдателността се изразява в уменията да се отчитат дребни на вид особености в явленията, в поведението, „способността да се обхваща комплексно ситуацията, като се съхраняват характерните особености на всеки детайл от нея“ (Zhekova, 1984: 89). Предполага целенасочено и осмислено възприемане, проникване в същността на обектите и явленията, установяване на връзка с други обекти.

Изследванията върху това качество показват известна етапност в процеса на формирането му. Първият етап се свързва с изграждането на умения за наблюдение на явленията в конкретната професионална дейност, в които се потапя всяка личност. Този етап започва още в горна училищна възраст и продължава при обуче-

нието в университетите. Има предимно процесуален характер. Обхваща и първите години, наречени „адаптация“ или „вработване“ в професията.

Вторият, същински етап, извършва подготовката за формиране на качеството и изграждане на пълната му структура със съответните компоненти: избирателност, впечатлителност, проникателност. Реализира се след първоначалната адаптация и продължава през целия трудов живот на личността.

Необходимо е според нас да се изучават в динамика проявленията на професионалната наблюдателност. Това означава да се характеризира първият етап, който се извършва в университета – чрез обучението, възпитанието и практическите дейности.

„Параметри на наблюдателност стават следните качества на личността: възприемчивост, съсредоточеност, висока сетивна култура, избирателна способност, обхват, разпределение и превключване на вниманието. Показател за изграждането на това професионално качество е и специализираната перцепция у студентите – да им правят впечатление факти с професионален смисъл и значение, да ги забелязват, следят и оценяват вярно и точно.

Емоционално-чувствената устойчивост на личността, която е във връзка с творческото начало в дейността, има изключително място в изграждането на професионалиста.

Емоционално-чувствената устойчивост е значимо професионално качество на личността. От своя страна, то е основа за успешна реализация на останалите качества на дейността, в цялост, на „сложни и отговорни задачи в напрегната емоционална обстановка, без отрицателно влияние на последната върху самочувствието, здравето и по-нататъшната работоспособност на човека“ (Sirotin, 1992: 2 – 3).

Емоционално-чувствената устойчивост е сложно, интегрално и индивидуализирано качество на личността с изразен перманентен, а също така и със ситуативен характер. Основателно изследователите го свързват със състоянието на нервната система (сила – слабост; уравновесеност – неуравновесеност; подвижност – неподвижност на нервните процеси), с типологичната принадлежност на човека, която в значима степен определя индивидуалността му, дава отражение върху начините и способите на реагиране.

Компоненти на емоционално-чувствената устойчивост са: самоувереност, съдържаност, чувствителност, самообладание, тревожност, фрустрация, наличие на стресови състояния. Предпоставките за изграждането и възпитанието на емоционално-чувствената устойчивост в университета могат да се търсят в типа нервна система на всеки студент, като основа на общата и емоционалната стабилност на личността; готовността за самоконтрол върху чувствата и поведението в учебните ситуации – семинарни и контролни упражнения, семестриални изпити, решаване на тестове, казуси, инциденти, ситуационни, ролеви игри; степента на тревожност; самообладанието; умението за бърза ориентация в ситуацията; насочването към най-целесъобразно решение.

В новите социално-икономически условия на развитие на обществото и наличието на множество стресогенни фактори от значение е и изграждането у студентите на личностното качество рефлексия. То намира израз в т. нар. нормална двойственост на съзнанието, когато индивидът е и изпълнител, и контролор на дейността – собствена и на обкръжението си.

2. Културата и готовността на личността за труд

Като специфично проявление на културата е т. нар. професионална култура. Тя е специфична, професионална, свързана с изключително важна дейност. В своята същност тази култура е от областта на взаимоотношенията „човек – човек“, където са необходими високи нравствени, естетически, хуманни качества, чрез които се удовлетворяват потребностите на обществото и се тушират конфликтните ситуации, които, от своя страна, могат да предизвикат сериозни професионални конфликти.

Този въпрос е свързан с утвърждаването и развитието на културата в организациите, с управлението в процеса на нейното усъвършенстване и трайно овладяване. За да бъде предвидим и управляем този процес, е важно да се знае какво съдържа организационната култура в различните организации. По този въпрос все още няма еднозначно виждане.

През последните години на XX век и първото десетилетие на XXI век се отправя остра критика към съществуващата професионална култура във всички области – администрация, здравеопазване, образование, бизнес и търговия, услуги и т.н. Изказват се мнения, че навсякъде тя е твърде йерархична и неподатлива на изменения в отговор на променящите се общество, среда, технологии. Тези, които я критикуват, виждат изхода в това да се формира нов тип култура, която да е адекватна на извършващите се промени и на потребностите на всеки етап. Основанията за тази критика са в наличието на редица отрицателни явления в дейността на държавните организации, високата престъпност, ширещата се безработица, корупцията във всички етажи на властта или всичко това, което позволява да се каже, че е налице криза на доверието към държавата.

Професионалната култура се формира в различни етапи от развитието на организацията. Следствие от кризите на доверието е и атмосферата на песимизъм и безверие, които в крайната си фаза достигат до състояние, в което хората престават да вярват в обществения ред. Изходът е да се търсят начини за укрепване на държавността, възвръщане вярата на хората в публичната власт, бизнеса, предприемачеството и удовлетворяване на техните надежди.

Всички изследвания у нас и в чужбина показват, че професионалната култура бива два вида – слаба и силна. Втората спомага за повишаване на организационната ефективност и реализира няколко основни административни функции.

Функцията е специфичният начин на поведение на организацията, като система за разрешаване на противоречията между нея и средата, в която действа. Тя е реализация на съществени страни на организацията, като субект на дейност, т.е. функ-

ционирането ѝ е винаги тясно свързано с целта и основното предназначение на всяка организация. Формирането на професионалната култура, следователно нейното функциониране, не се дължи на случайно хрумване или на етични основания. Тя винаги е продиктувана от потребностите на развитие на дадената организация. Фирмената култура се поражда от потребностите на бизнеса, административната – от потребността от управление на държавния сектор.

Съвременната професионална култура има множество елементи. Основните ѝ културни индикатори са: ергономичните и материалните условия, в които се труди специалистът; обзавеждането на работните помещения; наситеността със съвременни информационни и комуникационни технологии; видът на предпочитаното облекло и дали то е служебно, или лично; формите на общуване между колегите в йерархията по хоризонтала, вертикала, с външните организации и гражданите; богатството на езика, който е в обращение в съответната професионална област.

Заклучение

Готовността за труд е решаваща и определяща за целия адаптационен процес, силен двигател при предварителната подготовка на студентите по време на процесите на обучение, възпитание и развитие на личността.

Анализът показва, че формирането на готовността за труд е сложен, цялостен, единен и неразривен процес на подготовка, на съвместна дейност на студенти и преподаватели.

Новото качество на образованието днес е свързано преди всичко с изискванията на утвърдените международни стандарти за качество, с критериите и ценностите на Европейския съюз (ЕС) в областта на образованието и подготовката в средните и висшите училища. Те са залегнали в Лисабонската и Болонската конвенция и в Директива 2020 на ЕС. Образованието, днес и утре, трябва да удовлетворява очакванията и изискванията на всички потребители на образователни услуги – личността, обществото, държавата, семейството, работодателите, групата, производителите на духовни и материални продукти и услуги.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Benkova, Kr. (2013). *Etika na socialnata rabota*. Stara Zagora: Izdatelstvo TU. [Бенкова, Кр. (2013). *Етика на социалната работа*. Стара Загора: Издателство ТУ].
- Georgiev, L. (2009). *Etichnata zadlajnglost na bulgarskata administraciya*. Sofia: UI „Stopanstvo“ [Георгиев, Л. (2009). *Етичната задлъжнялост на българската администрация*. София: УИ „Стопанство“].
- Jekova, St. (1984). *Psychologiya na pedagogicheskoto maistorstvo*. Sofia [Жекова, Ст. (1984). *Психология на педагогическото майсторство*. София].
- Zimicheva, S. (2004). *Primeneniya nauchno-prakticheskogo instrumentariya v obuchenii studentov- osnovom pedagogicheskogo masterstvo*.

- Sovremennye psihologo-pedagogicheskie problemi visschei skoli.* Moskva [Зимичева, С. (2004). Применения научно-практического инструментария в обучении студентов – основа педагогического мастерства. *Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы.* Москва. Выпуск 1].
- Komdratieva, L. (1995). *Psikologickeskie voprosi profesionalnoi orientacii. Voprosi psihologii.* Кн. 1 [Кондратьева, Л. (1995). Психологические вопросы профессиональной ориентации. *Вопросы психологии.* Кн. 1].
- Kuzmina, N. (1976). *Problemi obucheniya i vospitaniya studentov v vuze.* Leningrad: LGU [Кузьмина, Н. (1976). *Проблемы обучения и воспитания студентов в вузе.* Ленинград: ЛГУ].
- Milkov, L. (2015). *Patqt kam profesiyata- strategiya za badesteto na lichnostta i obstestvoto. Strategii na obrazovatelната i nauchna politika.* Кн. 3 [Милков, Ч. (2015). Пътят към професията – стратегия за бъдещето на личността и обществото. *Стратегии на образователната и научната политика.* Кн. 3].
- Milkova, R. (1997). *Psichichna gotovnost za pedagogicheski trud.* Sumen: Izdatelstvo „Antos“ [Милкова, Р. (1997). *Психична готовност за педагогически труд.* Шумен: Издателство „Антос“].
- Mincev, B. (1998). *Problemi na obshtata psihologiya.* Sofia: Izdatelstvo „Veda Slovena- J. G.“ [Минчев, Б. (2008). *Проблеми на общата психология.* София: Издателство „Веда Словена-ЖГ“].
- Prangischvili, A. (1971). *Problema ustanovki na sovremennot urovne.* Tbilissi [Прангишвили, А. (1971). *Проблема установки на современном уровне.* Тбилиси].
- Prangischvili, A. (1972). *Ustanovka i deyatelnost. Voprosi psihologii.* Кн. 1. [Прангишвили, А. (1972). *Установка и деятельности.* *Вопросы психологии.* Кн. 1].
- Sirotnin, O. (1992). *Experimentalnoe issledovanie psiho-fiziologicheskoi prirodi emitionalnaya ustoichivosti.* MGU. Moskva [Сиротин, О. (1992). *Экспериментальное исследование психо-физиологической природы эмоциональной устойчивости.* МГУ. Москва].
- Stoineschka, R., Il. Peev. (2006). *Ikonomicheska psihologiya.* Varna: Izdatelstvo „Ted Ina“. [Стойнешка, Р., Ил. Пеев. (2006). *Икономическа психология.* Варна: Издателство „Тед Ина“].
- Uznadze, D. (1966). *Psihologicheskie issledovaniya.* Moskva: Izdatelstvo „Nauka“ [Узнадзе, Д. (1966). *Психологические исследования.* Москва: Издательство „Наука“].
- Tzvetkova, S. (2014). *Psihologiya na upravlениeto.* Pleven: Izdatelski centar MU [Цветкова, С. (2014). *Психология на управлението.* Плевен: Издателски център МУ].

- Tzvetkova, S. (2013). *Uvod v psihologiyata*. Izdatelski centar MU. Pleven [Цветкова, С. (2013). *Увод в психологията*. Издателски център МУ. Плевен].
- Chugunova, E. (1966). *O nekotarih socialno-psihilogiceskih usloviyah profesionalnoi ustoichivosti molodih rabchih*. Leningrad: Izdatelstvo „Chelovek i obshchestvo“ [Чугунова, Э. (1966). *О некоторых социально-психологических условиях профессиональной устойчивости молодых рабочих*. Ленинград: Издательство „Человек и общество“].
- McCullough, L., L. Mintz. (1992). *Concept of pre-service students in the USA abfut the practice of teaching*. Journal of education for teaching.
- Michaelis, J. (1980). *Social Studies for children*. New Jersey.
- Munsterberg, H. (1914). *Grundzuge der Psychotechnik*. Berlin.

READINESS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY – LIABILITY OF THE PERSONALITY AND THE UNIVERSITY

Abstract. The profession is a basic type of work, the implementation of which requires special knowledge and skills acquired as a result of continuous training. This, in turn, makes it a reliable source of social prestige, respect and income for those who exercise it.

The profession is kind of employment (service or occupation), which requires lengthy and intensive training, knowledge of specialized knowledge and skills. Usually regulated by a professional body, code of ethics and process of licensing or certification.

✉ **Mr. Chavdar Milkov, PhD**
Department „Social Assistance“
Municipality Tarak
Essex, England
E-mail: chavdar_milkov@yahoo.co.uk